

Elżbieta Przybył

Archipelag Sołowiecki i idea sakralizacji przestrzeni

Wyspy Sołowieckie to archipelag w zachodniej części Morza Białego o powierzchni 347 km², położony na wprost wejścia w Zatokę Oneską, w pobliżu koła podbiegunowego. W jego skład wchodzi trzy duże wyspy: Wielka Sołowiecka (220 km²), Anzer (47 km²) i Muksałma (19 km²), oraz trzy mniejsze – Mała Muksałma (1,2 km²), i dwie Wyspy Zajęcze (Wielka – 1,4 km² i Mała – 1,1 km²), a także ponad 200 małych wysepek. Największa z wysp – Wielka Sołowiecka – ma około 25 km długości i 16 km szerokości, a jej linia brzegowa liczy 368 km długości. Najwyższym punktem archipelagu jest Golgota, wzniesienie na Wyspie Anzer, mająca 107 m n.p.m. Na wyspach mieści się ponad 300 jezior.

W miesiącach zimowych, tzn. od września do początku maja, czyli przez 8 miesięcy, wyspy są odcięte od świata. Pływanie po burzliwym, niezamarzającym Morzu Białym jest bardzo ryzykowne. Historia klasztoru sołowieckiego wspomina o przypadkach ludzi, którzy postanowili przepłynąć morze w okresie zimowym i ledwo uszli z życiem. Podróż taka była podejmowana jedynie w szczególnych przypadkach – albo na bezpośredni rozkaz cara, albo z powodu potrzeb klasztoru, z którymi nie można było czekać. Podobnie w okresie zimowym utrudniony jest kontakt między Wielką Sołowiecką a wyspą Anzer, gdyż licząca 5 km cieśnina (*Anzerskaja Salma*) jest również bardzo niebezpieczna.

Zanim na Sołowki przybyli mnisi wyspy były raczej niezamieszkałe, choć istnieją XV wieczne dokumenty sprzedaży, które wymieniają wcześniejszych właścicieli wysp, zaś *Żywot* świętych założycieli klasztoru wspomina o kobiecie – rybacze – mieszkającej w pobliżu pierwszej pustelni mnichów. Przypuszczalnie było to miejsce, gdzie zimą spędzali rybacy z północnych, pogańskich plemion – Saamów, Karelów, Murmanów, Samojedów i innych.

1. Pierwsi mnisi – pierwsza sakralizacja przestrzeni

Dla założycieli klasztoru – św. Sabbatija, Germana i Zosimy – położone na północy Wyspy Sołowieckie były idealnym miejscem dla życia pustelniczego. Opowieści

Pierwszym elementem sakralizacji świata jest więc jego uporządkowanie, a właściwie jego „chrystianizacja”. Według *Pateryka sołowieckiego* pierwszym dziełem mnichów było wykonanie i ustawienie drewnianego krzyża w miejscu, gdzie postanowili się osiedlić. Najstarsza pustelnia św. Sabbatija i św. Germana powstała w północnej części wyspy, w miejscu, gdzie w połowie XIX w. powstał skit sabbatijewski. O takim działaniu Eliade powiedziałby zapewne, że oznacza ono wyznaczenie osi świata (*axis mundi*), a wówczas „kraj wokół niego nadaje się do zamieszkania, a więc przemienia się w «świat»”³.

Legenda głosi, że ludność karelska chcąc kontrolować to, co dzieje się na wyspie, wysłała jedną z rodzin, by osiedliła się w pobliżu pustelników. Rodzina ta nie pozostała tam jednak długo. Pewnego dnia św. German spotkał żonę rybaka, która z placzem opowiadała mu o spotkaniu z dwoma świetlistymi postaciami (aniołami). Miały one zbić kobietę i nakazać, aby: „szybko stąd odeszli, bo inaczej zła śmierć ich spotka. Na tym miejscu [bowiem] mnisi wieść życie będą, a wiele dzieł mniszych się tutaj dokona i rozstawi się imię Boże na tym miejscu, i świątynia w imię Jezusa Chrystusa powstanie”⁴.

W ten cudowny sposób, przy pomocy sił niebiańskich, Wyspy Sołowieckie zostały uznane za ziemię przeznaczoną wyłącznie dla mnichów i ludziom świeckim nie wolno się było na nich osiedlać. Zasada ta była zachowywana aż do 1923 r., kiedy utworzono tutaj „obóz specjalnego przeznaczenia”. Wcześniej na wyspie przebywać mogli jedynie mnisi, pielgrzymi (przez 3 dni) oraz tzw. „trudnicy”, czyli osoby pracujące na rzecz klasztoru. Kobiety mogły odwiedzać klasztor wyłącznie w dzień, noc zaś spędzały na niewielkiej wysepce nazywanej Babią Łudą. W ogóle nie miały wstępu do skitu sabbatijewskiego, położonego w północnej części Wielkiej Sołowieckiej. Przy skicie umieszczono kamienną tablicę, na której napisano: „Wstęp [wszelkiej] płci żeńskiej na górę cudów jest wzbroniony, [gdyż] kiedy święty Sabbatij i German żyli na tym miejscu, rybacy mieszkający [tutaj] latem z żonami obrażali świętych, żeby wygnać ich z wyspy (...)”. Dalej następuje opis „wysiekania” rybaczek różgami przez anioły.

Ryc. 2.

Skit Sabbatijewski

- 1 – cerkiew pw. Ikony Matki Bożej Smoleńskiej;
 2 – cele klasztorne; 3 – cele klasztorne
 (budynek drewniany); 4 – bania; 5 – szkoł-
 ka syberyjskiej sosny

Skit sabbatijewski, I poł. XIX w.

(Źródło: *История посвящений храмов Соловецкого монастыря*, s. 184)

Cerkiew pw. Ikony Matki Bożej Smoleńskiej, stan w 2003 r. (fot. E. Przybył)

W ten sposób już na początku tworzenia się klasztoru wyspy zostały uznane za ziemię świętą, za miejsce szczególne i przeznaczone wyłącznie dla tych, którzy zdecydują się na życie mnisze.

2. Struktura przestrzeni sakralnej na Wyspach Sołowieckich

Sakralizacja sołowieckiej przestrzeni przebiegała na kilku poziomach. Dokonywała się nie tylko poprzez ustawianie krzyży pokłonnych, budowę świątyń i kaplic, ale także przez odniesienie do postaci historycznych – miejsc, w których przebywali najwięksi sołowieccy święci i gdzie doznawali objawień, miejsc, gdzie oddawano cześć ich relikwiom i świętym ikonom. Spróbujmy zatem prześledzić na wybranych przykładach sposoby sakralizacji przestrzeni.

2.1. Miejsca związane z życiem świętych i ich relikwie

Ponieważ wyspy nie są duże w zasadzie można uznać, że obecność świętych sakralizowała cały ten teren. Jednak w topografii wysp szczególnie miejsca zajmują miejsca związane z założycielami klasztoru: św. Germanem, św. Sabbatijem i św. Zosimą. Z tymi świętymi związane są przede wszystkim następujące dwa miejsca – pierwsza pustelnia Sabbatija i Germana, góra Siekierna – miejsce pierwszego cudu oraz sam klasztor, gdzie później przenieśli się mnisi.

Wewnątrz murów klasztoru sołowieckiego znajduje się dziewięć świątyń. W najważniejszej z nich, czyli w soborze Trójcy Świętej i śś. Zosimy i Sabbatija (*Troicko-Zosimo-Sabbatijewskij Sabor*), do rewolucji przechowywane były relikwie założycieli klasztoru, św. Sabbatija i św. Zosimy. Sarkofag (*raka*) z relikwiami św. Germana znajdował w cerkwi pod wezwaniem tego świętego. Świątynia ta znajdowała się pod największą świątynią klasztoru, pod soborem Przemienienia Pańskiego (*Preobrażenskij Sabor*). W tej samej świątyni, po prawej stronie ikonostasu znajdowała się kaplica, a w niej relikwie św.

Ryc. 3.

Skit Trójcy Świętej na wyspie Anzer z celami mniszymi

- 1 – cerkiew pw. Trójcy Świętej (1839-1908);
- 2 – mleczarnia (XIX w.); 3 – tartak (1908 r.);
- 4 – stajnia (XIX w.); 5 – stodoła (1828-1829);
- 6 – szopa (XIX w.); 7 – stodoła (XIX w.)

Kreml solowiecki, sobór Przemienienia Pańskiego, I poł. XIX w.

(Źródło: *История посвящений храмов Соловецкого монастыря*, s. 161)

zanych z tym świętym należą przede wszystkim skit Trójcy Świętej (*Swiato-Troickij skit*) oraz kaplica z jego grobem. W latach 1880-1884, podczas ostatniej rozbudowy cerkwi Trójcy Świętej, kaplica z grobem świętego znalazła się wewnątrz świątyni, przy jej południowej ścianie. W czasach sowieckich sarkofag z relikwiami świętego został zniszczony. Na południe od klasztoru, w miejscu pustelni, w której Eleazar spędził cztery lata, znajduje się kaplica. Tutaj święty postawił drewniany krzyż i zbudował niewielką pustelnię. Później miejsce to na wiele lat zostało zapomniane. Dopiero na początku XIX w. anzerski mnich, Josif odnalazł krzyż Eleazara i zbudował przy nim niewielką celę dla tych, którzy chcieli żyć w większej samotności. W 1825 r. przy celi wzniesiono małą drewnianą kaplicę, gdzie przechowywano psalterz i riasę św. Eleazara. W czasach sowieckich pustelnia i kaplica zostały zniszczone, a ich miejsce znów zapomniane. Resztki zabudowań odkryto w 1995 r.

Innym znanym anzerskim świętym był św. Job, w schimie Jezus, wcześniej kapłan Joann Iwanow, duchowny rodziny cara Piotra I, który służył w niewielkiej

Irinarcha. W soborze Przemienienia Pańskiego przechowywano również części relikwii św. Filipa umieszczone w srebrnym relikwiarzu, a także srebrny krzyż z 31 częściami relikwii różnych świętych.

W kwietniu 1925 r. sowieckie władze obozu powołały specjalną komisję do publicznego „odkrycia” relikwii świętych. W obecności uwięzionych w obozie duchownych doczesne szczątki założycieli klasztoru wyrzucono z sarkofagów. Nie wiadomo co później działo się z relikwiami. W 1946 r. nowopowstałe Muzeum religii i ateizmu wraz z częścią zbiorów tzw. Centralnego antyreligijnego muzeum w Moskwie otrzymało również relikwie świętych solowieckich⁵. Relikwie powróciły do klasztoru w 1992 r. i zostały złożone w jedynej czynnej wówczas cerkwi klasztornej – w cerkwi nadbramnej Zwiastowania Przeświętej Bogurodzicy, znajdującej się nad główną bramą klasztoru.

Mnisi szczególną czcią obdarzali również założyciela pustelni na wyspie Anzer – św. Eleazara. Do miejsc zwią-

Skit Trójcy Świętej na wyspie Anzer, I poł. XIX w.

(Źródło: *История посвященных храмов Соловецкого монастыря*, s. 197)

cerkwi Podwyższenia Krzyża Pańskiego na Kremlu. Joann został zesłany na Sołowki, a po roku przeszedł z klasztoru na Wielkiej Sołowieckiej na Anzer, gdzie osiadł w skicie Trójcy Świętej. Później, w 1712 r., po objawieniu, o którym powiemy dalej, Job (Jezus) poświęcił górę i nazwał ją Golgotą. Na górze zbudował skit i cerkiew Ukrzyżowania Chrystusa. W 1830 r. zakończono budowę kamiennej cerkwi Ukrzyżowania, a także cerkwi trapeznej pod wezwaniem Zaśnięcia Przenajświętej Bogurodzicy, gdzie pod podłogą umieszczono relikwie św. Joba. W 2000 r., podczas remontu skitu relikwie wydobyto i umieszczono w głównej cerkwi Ukrzyżowania. Starą, drewnianą cerkiew, zbudowaną przez świętego, przeniesiono w miejsce objawienia i postawiono u stóp góry, tam, gdzie dawniej była pustelnia Paisjusza (cerkiew Zmartwychwstania Pańskiego).

W okresie sowieckim, gdy na wyspach funkcjonował łagier, w skicie na Golgotcie utworzono oddział „szpitalny”. Nie było to jednak miejsce, gdzie leczono więźniów, lecz gdzie ich zabijano. Pośród więźniów najczęściej było kapłanów. W 1929 r. w świątyni Ukrzyżowania zmarł na tyfus abp woroneski i zadoński Piotr (Zwieriew), kanonizowany w 2000 r. jako jeden z nowych męczenników. Został pochowany u podnóża Golgoty, na dawnym klasztorным cmentarzu. W 1999 r. odnaleziono masowe groby więźniów, a wśród nich również grób abp. Piotra. Jego relikwie przeniesiono do świątyni.

2.2. Miejsca objawień

Do najważniejszych należą objawienia św. Joba. Matka Boża objawiła mu się dwukrotnie. Pierwszy raz w 1712 r., podczas wizyty u pustelnika Paisjusza, który wybudował sobie celę u podnóża góry. Bogurodzica objawiła mu wówczas, że góra powinna zostać nazwana Golgotą, a na niej należy zbudować skit ku czci Ukrzyżowania Pańskiego: „*Ja sama – powiedziała świętemu Matka Boża – będę nawiedzać górę i pozostanę z wami na wieki*”⁶. Drugie objawienie św. Joba miało miejsce, kiedy skit na Golgocie już powstał. Pustelnicy, którzy tam zamieszkali utyskiwali, że muszą nosić na górę wodę. Po długiej modlitwie św. Job miał ujrzeć w swej celi nieziemskie światło, a pośród niego Bogurodzicę ze św. Eleazarem Anzerskim i dwoma aniołami. Bogurodzica nakazała mu kopać na szczycie góry, gdyż znajdzie tam wodę, jakiej potrzebują mnisi. Według tradycji w miejscu, które wskazała znaleziono źródło⁷.

Innym miejscem związanym z objawieniem mocy niebieskich była wspomniana już góra Siekierna, gdzie karelska rybaczka została wychłostana przez aniołów. Na szczycie góry zbudowano cerkiew i skit pod wezwaniem Wniebowstąpienia Pańskiego (*Wozniesienskij skit*).

2.3. Cudowne i szczególnie czczone ikony

Na Wyspach Sołowieckich znajdowało się kilkanaście ikon otaczanych szczególną czcią. Do najważniejszych z nich należały:

- ikona Matki Bożej Hodigitria przyniesiona na Sołowki przez św. Sabbatija i znajdująca się w cerkwi Matki Bożej Smoleńskiej,
- cudowna ikona Matki Bożej nazywana „Sosnową” (*Sosnowskaja Ikona*), znajdująca się w soborze Przemienienia Pańskiego. Ikona objawiła się na sośnie, 14 km od klasztoru nad morską zatoką,
- ikona *Acheiropoietos* (*Spas Nierukotworiennyj*) napisana w 1624 r. nad główną bramą klasztoru (Świętymi Wrotami) przez św. Eleazara Anzerskiego,
- cudowna ikona Matki Bożej Znak (*Znamienije*) znajdująca się nad zachodnią bramą klasztoru. Podczas najazdu Anglików w 1854 r. została ugodzona dwoma bombami.
- ikona Matki Bożej „Słowiańskiej” – ulubiona ikona modlitewna św. Filipa, ikona z cyklu „Deesis” umieszczona nad sarkofagami św. Zosimy i Sabbatija w soborze Troickim, dar św. Filipa,
- ikona św. Zosimy napisana przez jego ucznia, igumena Dositeja, znajdująca się nad sarkofagami św. Zosimy i Sabbatija w soborze Troickim,
- ikona „Zapieczna” (*Zapiecznaja*) znajdująca się w cerkwi Narodzenia Matki Bożej zbudowanej w miejscu, gdzie św. Filipowi, podczas modlitwy, objawiła się ta ikona.

Większość wymienionych ikon została utracona w okresie sowieckim jednak po odnowieniu klasztoru pojawiła się inna ikona uznawana za cudowną – ikona św. Sabbatija i Germana znaleziona w drzwiach cerkwi Zwiastowania Najświętszej Bogurodzicy. Ikona ta powszechnie uznawana jest za cudowną.

2.4. Święte źródła

W samym środku cerkwi Przeświętej Bogurodzicy – Źródła Dającego Życie, zbudowanej na miejscu dawnej kaplicy, w pobliżu pustelni św. Filipa, znajdowało się święte źródło. Według tradycji objawiło się ono św. Filipowi podczas modlitwy. W równie cudowny sposób objawione zostało św. Eleazarowi Anzerskiemu miejsce innego świętego źródła, znajdującego się przy skicie Świętej Trójcy.

2.5. Święte jeziora

Na Sołowkach znajdują się dwa jeziora nazywane świętymi. Jedno, znajdujące się za wschodnim murem klasztoru, to w znacznej mierze sztuczny akwen, uformowany w XV w. z inicjatywy igumena Filipa Kołyczewa. W tym celu kanałami połączono 52 jeziora (obecnie 70 jezior). W XVI w. wody ze Świętego Jeziora nie tylko oblewały mury klasztoru, podnosząc tym samym obronność twierdzy, ale dzięki specjalnemu systemowi woda z jeziora była dostarczana do klasztoru. To pozwoliło mnichom przetrwać wieloletnie oblężenie w połowie XVII w. W XVIII w. gdy klasztor utracił swoje znaczenie obronne, odsunięto je, również w sztuczny sposób, od murów Kremla. W ten sposób powstała droga okalająca mury klasztoru.

Drugie Święte Jezioro znajduje się na wyspie Anzer, u podnóża góry, na której wzniesiono cerkiew i skit Świętej Trójcy.

2.6. Klasztor

Sercem i centrum archipelagu jest klasztor nazywany Sołowieckim Kremlen. Usytuowany jest w południowo-zachodniej części Wielkiej Sołowieckiej, nad samym brzegiem morza, przy głęboko wchodzącej w głąb lądu, osłoniętej od wiatru zatoce. Okalają go potężne mury zbudowane z ogromnych kamieni. Budowę murów rozpoczęto w 1584 r. i trwała ona 12 lat. Klasztor ma siedem bram. Najważniejsza z nich – tzw. Święte Wrota – wychodzi na zatokę. Wewnątrz murów znajdowało się dziewięć świątyń: sobór Przemienienia Pańskiego, sobór Trójcy Świętej i śś. Zosimy i Sabbatija, cerkiew Zaśnięcia Najświętszej Bogurodzicy, cerkiew Trapezna, cerkiew św. Mikołaja Cudotwórcy, cerkiew św. Germana, cerkiew nadbramna Zwiastowania, cerkiew Narodzenia Bogurodzicy oraz cerkiew św. Filipa⁸.

Wierni przybywający do klasztoru odwiedzali najpierw skit św. Andrzeja na Wyspach Zajęczych – bramę do Wysp. Dopływając do Sołówek pielgrzymi mijali

Ryc. 4.

Plan klasztoru solowieckiego

1 – Carskie Wrota; 2 – Baszta Zaśnięcia Matki Bożej; 3 – Rybne Wrota; 4 – Baszta „Korożnaja”; 5 – Baszta Nikolska; 6 – Wrota Nikolskie; 7 – Baszta Wążenia Kwasu (Kwasowariennaja); 8 – Wrota Wążenia Kwasu; 9 – Kuchenna baszta; 10 – Kuchenne wrota; 11 – Wrota do Świętego Jeziora; 12 – Archanielska baszta; 13 – Archanielskie wrota; 14 – Biała baszta; 15 – Suszarnia; 16 – Baszta – przedziałnia; 17 – System kanałów doprowadzających wodę; 18 – Kompleks cerkwi Zaśnięcia z Trapezną (1552-1557); 19 – Dzwonnica; 20 – Kompleks cerkwi św. Mikołaja (Nikolska, 1831-1833); 21 – Sobór Świętej Trójcy, św. Zosimy i św. Sabbatija (1859); 22 – Sobór Przemienienia Paskiego (1558-1566); 23 – Galerie; 24 – Nadbramna cerkiew Zwiastowania (1596-1601); 25 – Budynek archimandryty; 26 – Budynek szpitalny; 27 – Budynek archimandryty; 28 – Izba odzieżowa; 29 – Kuchnia; 30 – Jadalnia; 31 – Prosfornia (pomieszczenie do wypieku prosfor); 32, 34, 35 – Cele braci; 32 – Cerkiew metropolity Filipa (1798); 36 – Izby służące do malowania ikon; 37 – Izba do wyrabiania skór; 38 – Warsztat marynarski; 39, 40 – Budynek gospodarcze; 41 – Pralnia; 42 – Młyn; 43 – Kanał doprowadzający wodę do młyna

Klasztor Sołowiecki – widok na zatokę i przystań, XIX w.
(Źródło: *История посвящений храмов Соловецкого монастыря*, s. 3)

Widok na klasztor Sołowiecki od strony zatoki, XIX w.
(Źródło: *История посвящений храмов Соловецкого монастыря*, s. 153)

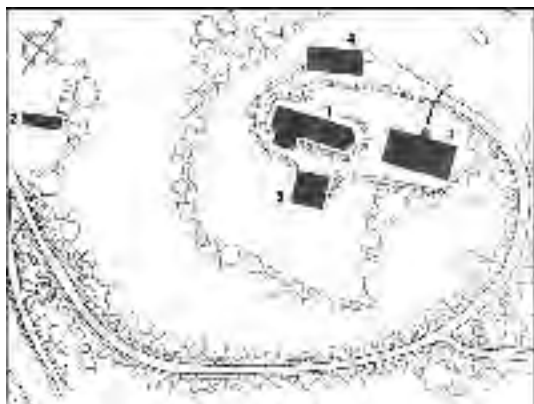
ustawione na brzegach krzyże pokłonne, a później, już na brzegu, kamienne kaplice. Na klasztornej przystani, niemal dokładnie na wprost głównej bramy klasztoru, znajduje się kamienna Aleksandrowska kaplica, a kilkadziesiąt metrów dalej na północ również kamienna kaplica Konstantinowska, zaś na południe Piotrowska. Kaplice te w pewien sposób oddzielają klasztor od zatoki, stanowiąc rodzaj przejścia do tego najświętszego na wyspach miejsca. Krzyże pokłonne i kaplice pokrywały niemal całe wyspy. Liczba krzyży sięgała blisko trzech tysięcy, kaplic zaś, na głównej wyspie było piętnaście (i dwie kaplice na Muksalmie). Pielgrzymi, którzy wędrowali po wyspach i odwiedzali sołowieckie skity, niemal na każdym kroku stykali się ze znakami przypominającymi im, że są w miejscu świętym.

3. Sołowki – Ziemia Święta

W XVIII w. na Sołowkach zaczyna się proces wyraźnie zmierzający do tego, by odwzorować na wyspach topografię Ziemi Świętej. Idea symbolicznego przenoszenia świętych miejsc palestyńskich do Rosji została zapoczątkowana w połowie XVII w. przez patriarchę Nikona, który w Istrze pod Moskwą zbudował klasztor Nowojerozolimski, będący kopią bazyliki Grobu Pańskiego w Jerozolimie⁹. Ponadto patriarcha przemianował okoliczne miejsca nadając im nazwy miejsc z Ziemi Świętej. Chociaż działania patriarchy jeszcze za jego życia wywołały wielkie wzburzenie i ogromne

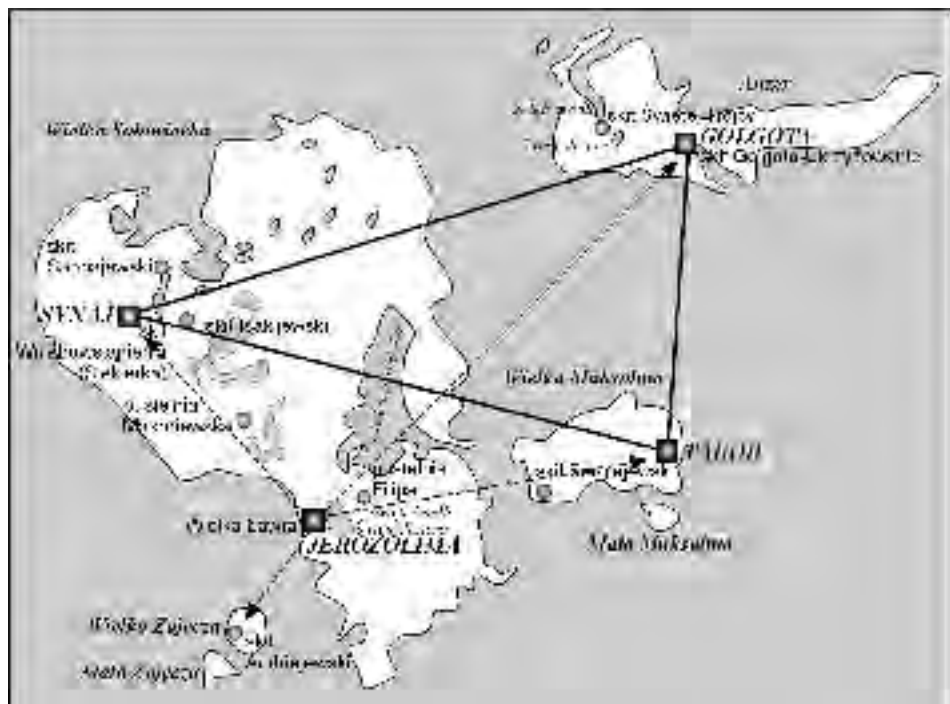
protesty staroobrzędowców, idea przeniesienia topografii Ziemi Świętej i odniesienia świątyń rosyjskich do najważniejszych miejsc świętych chrześcijaństwa. Przykład tego znajdujemy przynajmniej w dwóch wielkich klasztorach północy – w klasztorze Wałaamskim oraz na Wyspach Sołowieckich.

Przeniesienie wzorów palestyńskich dokonywało się na kilku płaszczyznach, jednak najwyraźniej jest ono widoczne w toponomastyce. Proces ten rozpoczęło objawienie św. Joba i nakaz, jaki otrzymał od Matki Bożej – nakaz poświęcenia najwyższego wzniesienia na wyspach i nadania mu nazwy Golgota. Ponieważ pełne odwzorowanie topografii Palestyny na wyspach z przyczyn oczywistych nie było możliwe, przemiana

Ryc. 5.

- Skit Ukrzyżowania (Golgota) na wyspie Anzer
 1 – cerkiew pw. Ukrzyżowania (1828-1830),
 2 – cerkiew pw. Zmartwychwstania Pańskiego (1833 r.),
 3 – budynek klasztorny murowany,
 4 – budynek klasztorny drewniany,
 5 – zabudowania gospodarcze (XIX w.)

Ryc. 6.
Sołowiecka Ziemia Święta

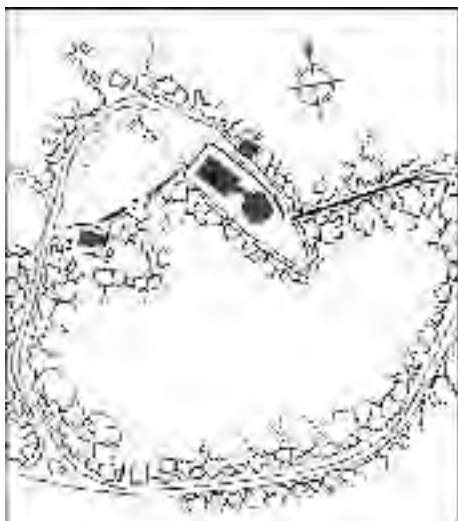
nie miała charakteru dosłownego, jak to miało miejsce w przypadku klasztoru Nowojerozolimskiego patriarchy Nikona, ale raczej symboliczny. Trzeba również pamiętać, że patriarcha Nikon budował swój klasztor od podstaw, natomiast na Archipelagu Sołowieckim mamy do czynienia z procesem nadawania nowych symbolicznych znaczeń miejscom, które już wcześniej były uznawane za święte. Radykalna zmiana struktury przestrzeni nie była tu zatem ani potrzebna, ani możliwa.

Na samym szczycie Golgoty wznosi się kamienna cerkiew pod wezwaniem Ukrzyżowania Pańskiego, poświęcona w 1830 r. W trzy lata później, w miejscu dawnej kaplicy na cmentarzu, u podnóża góry, powstała świątynia Zmartwychwstania Pańskiego. Zdaniem niektórych badaczy topografia Golgoty, a zwłaszcza rozmieszczenie położonych na niej świątyń, wyraźnie wskazuje na próbę odtworzenia bazyliki Grobu Pańskiego (zob. ryc. 8).

W toponomastyce Wysp Sołowieckich pojawiła się wówczas także Góra Tabor. Tak nazwano łagodne wzniesienie nad samym brzegiem morza na Muksalmie. U stóp tego wzniesienia zbudowano pustelnię, a pod koniec XVIII w. kaplicę pod

Skit Ukrzyżowania na Golgocie, XIX w.
(Źródło: *История посвящений храмов
Соловецкого монастыря*, s. 201)

Ryc. 7.

Skit Wniebowstąpienia Pańskiego
na Górze Siekiernej

- 1 – cerkiew Wniebowstąpienia Pańskiego (1862 r.); 2 – budynek klasztorny drewniany (1890 r.); 3 – bania (XIX w.); 4 – stodoła (XIX w.) 5 – drewniane schody

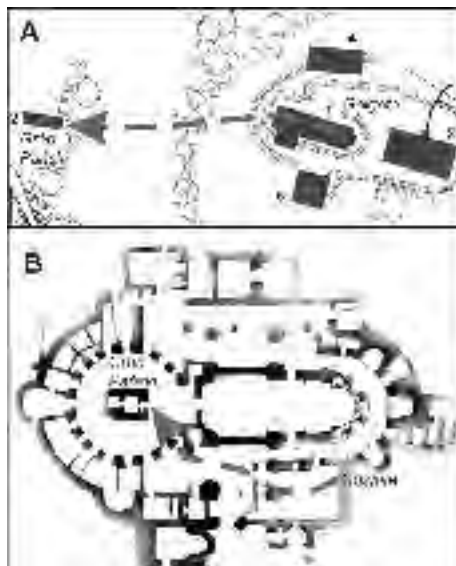
wezwaniam Przemienienia Pańskiego. Przed kaplicą ustawiono duży drewniany krzyż, na którym widniał napis: „*Błogostawiony i czcigodny krzyż Pański, tobie my, prawosławni, cześć oddajemy, ciebie wystawiamy i radujemy się twoim Boskim majestatem. Jako oręż zwycięski i niezwyciężony odgradź nas od wszelkiego zła i okryj swoją łaską przepływających tę morską toń. Ty, który dałeś się przybić do krzyża za grzechy całego świata, Panie Jezu Chryste, błagam przed majestatem Twojej chwały, podaj rękę również mnie, pływającemu po tym morzu, jako podałś ją tonącemu apostołowi Piotrowi. Przyjmij mnie, kajającego się, jakoś przyjął błądzącego złoczyńcę Pawła i niech nie zatopi mnie burza wodna (...)*”. Pod krzyżem tym modlili się ci, którzy wypływali w morze, a także ci, którzy wrócili z trudnego rejsu.

Kolejnym punktem topografii Sołowieckiej Palestyny była góra Siekierna. W 1697 r. metropolita tobolski i całej Syberii, Ignacy, dawniej mnich w klasztorze sołowieckim, nakazał archimandrycie klasztoru Przemienienia Pańskiego na Soławkach zbudować na górze Siekiernej „*cerkiew Wniebowstąpienia Pańskiego, a wewnątrz niej, pod kopułą, cerkiew św. Apostołów Piotra i Pawła, na wzór cerkwi zbudowanych przez patriarchę Nikona, który w Istrze, na łące pod klasztorem Zmartwychwstania Pańskiego, który nazywają Carską Nową Jerozolimą, w pustelni żyje, a który to wzór posiada kamieniarz wasz Trofim*”¹⁰. Projekt ten jednak nie został wówczas zrealizowany. Dopiero po blisko dwóch wiekach, w 1862 r., konsekrowano na górze Siekiernej cerkiew Wniebowstąpienia

Pańskiego. Na piętrze budynku mieściła się kaplica pod wezwaniem Archanioła Michała z osobnym ołtarzem, a jeszcze wyżej, przeszklona kopuła z dzwonnica. W ten sposób góra symbolicznie została przekształcona w Synaj – miejsce, gdzie miało miejsce objawienie Prawa Mojżeszowego, gdzie znajdowała się grotta Eliasza, ale będące miejscem, gdzie znajduje się jeden z najbardziej znanych klasztorów prawosławnych – klasztor św. Katarzyny z bazyliką Przemienienia Pańskiego zbudowaną przez Justyniana.

W koncepcji Sołowieckiej Palestyny istotną rolę odgrywają zatem trzy wzniesienia na trzech głównych wyspach archipelagu – Golgota na Anzerze, Tabor na Muksalmie i Synaj (czyli Siekierka) na Wielkiej Sołowieckiej. Obraz ten nie jest jednak pełen, jeśli pomija się sam klasztor. Symbolicznie zajmuje on miejsce Jeruzolimy i stanowi centrum tej struktury.

Jak już wspomnieliśmy morskimi wrotami Sołówek był skit św. Andrzeja na Wyspach Zajęczych. Według ruskiej tradycji to właśnie św. Andrzej był tym apostołem, który dotarł na ziemie ruskie, przynosząc wiarę chrześcijańską. „Sołowiecką Palestynę” w sposób symboliczny otwierało zatem miejsce poświęcone pierwszemu Apostołowi Rusi. Wyraźnie wskazuje to, że mamy tutaj do czynienia z „Ruską Ziemią Świętą”, z Nowykm, a nie starym Jeruzalem. W skicie znajdowały się pokoje gościnne dla tych, których nie wpuszczono na Sołowki¹¹, gdyż na świętą Ziemię Sołowiecką wstęp mieli tylko ludzie tego godni (co zwykle sprowadzało się do tego, że zakazywano wstępu nieprawosławnym). Dopiero ten ostatni element pokazuje wyraźnie, jaki charakter miała Sołowiecka Palestyna.

Ryc. 8.
Schemat Golgoty i cerkwi Zmartwychwstania Pańskiego na wyspie Anzer (A) oraz plan bazyliki Grobu Pańskiego w Jeruzolimie (B)

Przypisy:

¹ *Житие преподобных Зосимы, Савватия и Германа, Соловецкой обители первоначальников*, Соловки 2001, s. 22.

² M. Eliade, *Sacrum i profanum*, Warszawa 1996, s. 27.

³ M. Eliade, *op. cit.*, s. 26.

⁴ *Житие преподобных...*, *op. cit.*, s. 35.

⁵ *Сказание о перенесении святых мощей преподобных Зосимы, Саббатия и Германа из Санкт-Петербурга в Соловецкую обитель, бывшем в лето 1992-е [w:] Житие преподобных..., ор. cit., s. 212.*

⁶ *Соловецкий патерик*, Москва 1991.

⁷ *Ibidem*, s. 126.

⁸ Jednak według liczby ołtarzy, czyli licząc również kaplice boczne posiadające ołtarz, świątyni było znacznie więcej. Już w XVI w. w klasztorze było 12 ołtarzy i przez dłuższy czas, z przyczyn symbolicznych (liczba 12 to symbol apostołów, a więc głoszenia prawdziwej wiary!) nie konsekrowano żadnej nowej świątyni. Por. A. Мельник, *История посвящений храмов Соловецкого монастыря XV–XVII веков [w:] „Соловецкое море. Историко – литературный альманах”, вып. 2, s. 77.*

⁹ Opis założeń architektonicznych i topografii klasztoru Nowojerozolimskiego zob.: Г. Зеленская, *Святые Нового Иерусалима*, Москва 2002.

¹⁰ Архимандрит Досифей, *Географическое, историческое и статистическое описание ставропигиального первоклассного Соловецкого монастыря*, t. 3, Москва 1839, s. 238; cyt. za: В. Столянов, *Образы Святой Земли на Соловецких островах [w:] „Соловецкое море. Историко – литературный альманах”, вып. 2, s. 105*

¹¹ В.В. Скопин, *Соловки*, Москва 1994, s. 292.

The Solovetsky Archipelago and the Concept of a Sacralised Space

(SUMMARY)

In the western part of the White Sea, the Solovetsky Islands form an archipelago that has been exclusively reserved for monks and regarded as a holy place since the 16th c. The choice of place was not accidental, as the North, traditionally linked to the West, is associated with the forces of chaos and evil, forces opposed to God. The sacralisation of the Islands occurred in three stages. In the first stage, the hostile world was structured by setting up crosses and erecting monasteries and skits by the early monks. In the second step, sacralisation covered places linked to the founding Saints Sbbatij, German, Zosima, as well as to the later-time Solovetsky saints Eleazar and Job. The paper discusses artefacts of sacralisation, such as temples, relics, miracle and revelation sites, miraculous icons, holy lakes and springs. The most interesting has been the third phase of the Solovetsky Islands' sacralisation commenced in the 18th c. This involved a symbolic adoption of the Holy Land's topography including the Golgotha, Mt. Tabor and Sinai.

Elżbieta Przybył, dr
Instytut Religioznawstwa
Uniwersytet Jagielloński
Kraków

Klasztor Sołowiecki – widok od Świętego Jeziora (fot. E. Przybył, 2003)

Klasztor Sołowiecki, od prawej – sobór Przemienienia Pańskiego, cerkiew św. Mikołaja, dzwonnica (fot. E. Przybył, 2003)

Mury klasztoru z widokiem na kaplicę Konstantynowską. Procesja niedzielna
(fot. E. Przybył, 2003)

Kaplica Andriejewska na przystani
(fot. E. Przybył, 2003)

Raka (sarkofag) z relikwiami śś. Zosimy,
Sabbatija i Germana w cerkwi
Zwiastowania Najświętszej Bogurodzicy
(fot. E. Przybył, 2003)